

УДК 378 (477)

ЛЮБОВ ПШЕНИЧНА

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА ЗНАНЬ

У статті розкривається сутність системи освіти через формування соціальної потреби громадян в освітніх послугах, моніторинг працевлаштування випускників як визначення престижності вищого навчального закладу у національному рейтингу; орієнтиру професійного навчання як безперервного процесу, що триває протягом усього життя.

***Ключові слова:** проблеми професійної підготовки фахівців, соціальна сутність системи освіти, європейський освітній простір, реалізація освітніх реформ, інтеграція та укріплення спеціальностей, моніторинг працевлаштування випускників, реалізація особистісних здібностей, талантів, соціальних амбіцій.*

Постановка проблеми. Динамічні зміни в українському суспільстві, які характерні для всіх сфер діяльності, є неможливими без системного реформування національної системи освіти. При цьому модернізаційні перетворення мають здійснюватись відповідно до загально-цивілізаційних тенденцій розвитку національних освітніх систем. Законом України «Про освіту» визначено, що система освіти включає навчальні заклади, наукові, науково-методичні, методичні установи, науково-виробничі підприємства, державні та місцеві органи управління освітою та самоврядування в галузі освіти, а структура освіти – це дошкільна, загальна середня, позашкільна, професійно-технічна та вища.

Нагальною є думка про те, що українці прагнуть і заслуговують високого рівня життя, а досягти його можна тільки забезпечивши рівний доступ громадян до якісної освіти. Однак, трансформація освіти в Україні – це не просто зміна полюсів її адекватності параметрам суспільно-політичного життя, це реакція на стратегічні імперативи освіти третього тисячоліття з її орієнтацією не на державу, а на людину, на фундаментальні людські цінності, на послідовну демократизацію всього освітянського процесу, усієї освітньо-педагогічної ідеології в цілому [2, с. 27].

Зазначимо, що на сьогодні маємо недостатнє науково-методичне забезпечення впровадження нової парадигми освіти у зв'язку з її орієнтацією на загальнолюдські цінності на шляху до європейської спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливими для нашої статті є наукові дослідження та загальнофілософські підходи до розвитку сучасної системи вищої освіти України відомих українських вчених В. Андрущенко, І. Бега, Д. Дзвінчука, І. Зязюна, С. Клепка, В. Кременя, Т. Сорочан та ін. Особливе місце займає особистісно орієнтований підхід як осно-

ва формування сталого розвитку вищої освіти (Л. Анциферова, В. Євдокимов, Л. Нечепоренко, О. Пехота, С. Подмазін та ін.).

На теоретичному рівні окремі аспекти проблеми розвитку системи вищої освіти розглядали науковці А. Вербицький, М. Гриньова, І. Зимня, Г. Єней, В. Моторіна, О. Овчарук, О. Трофименко та ін. У контексті піднятої проблеми важливими є дослідження, що стосуються державного управління вищою освітою в сучасному глобалізованому світі: М. Білинська, В. Бакуменко, В. Князева, В. Корженко, В. Луговий, В. Майборода, С. Майборода, В. Огаренко, С. Опрятний, Ю. Сурміна, С. Телешун та ін.

Актуальність запропонованої статті зумовлена появою окремих досліджень у сфері управління процесами інтеграції України до європейського і світового співтовариства (Ю. Глушук, Т. Лукіна, О. Мельникова, О. Оболенський та ін.), зростаючих вимог до сфери вищої освіти, забезпечення її якості в контексті розвитку національних освітніх систем та стану справ у системі освіти України.

Разом з тим, у вищій освіті України відбувається процес різноманітного, різнобічного розвитку, розширюється асортимент освітніх послуг, забезпечений наявністю цілого ряду нормативно-правових актів органів влади та самоврядування, у тому числі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, значної кількості наукових публікацій, спрямованих на удосконалення та розвиток системи вищої освіти України.

Мета статті. Простежити особливості розвитку вищої освіти в Україні в сучасних соціально-економічних умовах, в контексті формування суспільства знань.

Виклад основного матеріалу. Життя людства на початку нового тисячоліття відбувається в епоху глобалізації, інтенсивного науково-технічного прогресу, інформатизації, інтеграції та утвердження ринкових механізмів. Динамізм, притаманний сучасній цивілізації, зростання соціальної ролі особистості, гуманізація та демократизація суспільства, інтелектуалізація праці, швидка зміна техніки і технологій в усьому світі – все це потребує створення нових умов для формування сучасних освітніх систем.

Про пріоритети розвитку освіти, необхідність практичного реформування освітньої системи в цілому, і вищої освіти зокрема йдеться в основних документах, що регулюють освітню діяльність в сучасній Україні. Визначається, що освіта є вирішальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства, стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені [7].

Серед головних напрямів державної політики щодо розвитку вищої освіти, виходячи із основних засад європейської вищої освіти, сформованих у Великій Хартії Університетів, Болонській декларації та Левенському комюніке є – постійне підвищення якості освіти; оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу; формування наступності процесу здобуття вищої освіти, системи безперервної освіти та навчання протягом життя; забезпечення економічних і соціальних гарантій для професійної самореалізації педагогів; створення різноманітних типів навчальних закладів та варіативних навчальних програм; підготовка кваліфікованих педагогічних кадрів для забезпечення якісної освітньої діяльності в сільській місцевості; інтеграція системи вищої освіти України у світову систему вищої освіти при збереженні і розвитку досягнень та традицій української вищої школи.

Визначимо три основні стратегічні напрями вдосконалення вищої освіти України:

- посилення ціннісних аспектів наявної системи вищої освіти і перетворення її в засіб підготовки всього населення до нових умов життя та інструмент розвитку економічної могутності держави, формування громадянського суспільства;

- запровадження у структуру і зміст навчання змін, орієнтованих на створення нового менталітету та компетентності, необхідних для успішних дій у демократичній і правовій країні з регульованою ринковою економікою;

- підвищення міжнародного рейтингу вищої освіти України та її рівноправна інтеграція в європейський і світовий освітній простір.

Соціальна сутність системи освіти в цілому визначає виділення таких типів завдань, які вона покликана вирішувати [5]:

1. Формування соціальної потреби громадян в освітніх послугах, спрямування інтересів молоді на здобуття середньої професійної та вищої освіти; визначення на державному рівні

кількісних та якісних орієнтирів формування відповідної мережі навчальних і наукових закладів, структури спеціальностей, матеріально-технічної та науково-методичної бази.

2. Регулювання характеру, змісту та обсягів набутих і засвоєваних знань на основі розробки нових навчальних планів, програм, методів і форм навчання; здійснення переходу від репродуктивних до інноваційних форм вищої освіти.

3. Розробка, запровадження і регулювання меж різноманітності культурно-освітнього й наукового простору країни на базі системи міжнародних стандартів, які б враховували альтернативність, безперервність, наступність і різноманітність форм навчання, забезпечували конкурентоспроможність вітчизняних вищих закладів освіти з відповідними зарубіжними університетами.

Аналіз досліджень, присвячених актуальним проблемам професійної підготовки фахівців (В. Козакова [1], В. Лугового [3], Н. Нічкало [8] та ін.) дає можливість стверджувати, що головним завданням вищої школи стало закладання необхідної інтелектуальної та моральної бази, достатньої для здійснення майбутньої діяльності у сферах науки, виробництва, управління тощо. У зв'язку з цим нового змісту набувають функції вищої школи, головні з яких включають:

- розвиток, акумуляцію та поширення знань;
- загальнолюдське та національне виховання і культурно-просвітницьку діяльність;
- регулювання соціальної поведінки (диверсифікація, консультації, експертиза);
- інтелектуальний розвиток та моральне вдосконалення особистості;
- підготовку до професійної діяльності.

Вихідною передумовою покращення якості освіти та наближення її до європейських стандартів має стати розширення автономії вищих навчальних закладів, яка повинна реалізуватись як в освітньо-науковій (самостійне визначення напрямків наукових досліджень, вироблення навчальної програми тощо), так і в фінансовій сфері. Університетська автономія проголошується найвищою цінністю у Великій Хартії Університетів. Саме університети є основними суб'єктами інтеграції в рамках Болонського процесу, одними з найголовніших підвалин незалежного громадянського суспільства в країнах Західної Європи.

Відомо, що рівень розвитку будь-якої країни визначається станом вищої освіти. Як національний соціальний інститут незалежного суспільства вища освіта в Україні розвивається. Сучасний розвиток вітчизняної вищої школи розпочався з підписанням Україною болонських угод, заявивши про бажання працювати в європейському освітньому середовищі: прийняти західну термінологію та порядок організації навчального процесу та модульно-рейтингову трансферну систему оцінювання знань; узгодити з європейськими освітньо-кваліфікаційними рівнями та термінами навчання, здійснювати високий рівень якості навчання та підготовки; забезпечити працевлаштування випускників. Українська освітня система повинна бути приваблива для іноземних студентів, а для цього треба забезпечити академічну мобільність викладачів та студентів, які зможуть на певних етапах навчання змінювати вищий навчальний заклад не тільки на вітчизняний, а й на закордонний.

Реалізуючи державну політику та стратегію просування освіти на міжнародний та європейський ринок освітніх і наукових послуг, слід більш ефективно використовувати внутрішні ресурси та резерви, а саме:

- більш активно і гнучко здійснювати договірний процес із зарубіжними партнерами для розширення та вдосконалення правової бази міжнародного співробітництва;
- ефективніше використовувати можливості міжнародних благодійних організацій, фондів, програм і проектів, юридичних і фізичних спонсорів;
- постійно вдосконалювати інформаційну, виставкову та рекламну діяльність за кордоном щодо можливостей вищих навчальних закладів України у сфері надання освітніх і наукових послуг;
- краще використовувати фахові та фінансові можливості випускників вищих навчальних закладів України, ініціювати створення асоціацій і товариств дружби з Україною.

Відмітимо, що українське суспільство прагне створити систему освіти, яка відповідала б виклику часу, потребам особистості і суспільства, а тому прогнозує нові умови і віднаходить інноваційні моделі освітнього розвитку. В основі найперспективніших моделей випробуваних часом, - ідея підтримання і розвитку природної обдарованості, здібностей кожної дитини як запоруки її самоствердження на життєвому шляху.

В основі моделювання освітньо-інформаційного середовища майбутнього має бути ієрархічна модель особистості, що дасть можливість конструктивно визначити напрями і темпи розвитку особистості, розробити ефективні методики педагогічного впливу.

Перед ученими і педагогами-практиками ставиться завдання розробити і апробувати вихідні принципи та режим найсприятливішого розвитку природних задатків, інтересів і схильностей учнів, вийти на якісно новий рівень освітньо-виховного середовища, яке відповідало б вимогам часу. Поставлені завдання можна реалізувати через створення оптимальних матеріально-технічних, психолого-педагогічних, санітарно-гігієнічних, організаційно-режимних і кадрових умов, а саме:

- спираючись на сучасні знання, здійснюючи медико-психологічний захист вихованців, забезпечити повноцінний і гармонійний, фізичний, розумовий і духовний розвиток особистості, та виховання здорової людини;

- розробити і апробувати структуру освітньо-інформаційного середовища як системи безперервної освіти, що охоплює такі ланки: центр сім'ї і раннього дитинства, дитячий садок, початкову школу, основну і старшу школу із застосуванням традиційних і нетрадиційних форм і методів навчання;

- забезпечити матеріально-технічну базу з урахуванням досягнень науки і техніки на основі використання новітніх комп'ютерних технологій та сучасних засобів навчання на електронних носіях;

- створити в навчальному закладі соціально-психологічну атмосферу, яка сприяє співтворчості, співпраці та розвитку різнобічної активної самостійної діяльності учнів;

- забезпечити педагогічний процес як загальний рух педагогів, учнів і батьків до загальнолюдських цінностей виховання, освіти і розвитку.

Вища освіта в Україні базується на знаннях, уміннях і навичках, отриманих в загальноосвітній школі, але на перше місце виступає не важливість засвоєння певної суми знань, а усвідомлення освіти як безперервного процесу, що триває протягом усього життя, готовність до самоосвіти та спроможність до самопрогнозування можливостей професійної реалізації. Отже, для загальноосвітньої школи важливим є:

- а) апробувати новий зміст освіти, що оптимізує всі цикли предметів на основі інтегрування навчального матеріалу з урахуванням принципів гуманізації, гуманітаризації та політехнізації;

- б) формувати необхідний і достатній обсяг осмислених, мобільних знань і навичок, прийомів пізнавальної діяльності на основі принципів диференціації та індивідуалізації відповідно до обраного учнем напрямку і переходом в основній і старшій школі до поглибленої профільної і спеціальної підготовки;

- в) реалізувати новітні форми, методи і засоби навчання, які дають змогу перейти від пояснювально-ілюстративного до проблемно-пошукового навчання, що активізує всі види самостійної пізнавальної діяльності учнів;

- г) розробити і апробувати специфічні види самостійної роботи учнів і способи контролю та самоконтролю їхніх навчальних досягнень;

- д) визначити та реалізувати схеми продуктивної взаємодії учительського та учнівського колективів із зовнішнім соціально-культурним та економічним середовищем [4].

Завдання сучасного вищого навчального закладу – забезпечити можливість для професійного становлення особистості, для вдосконалення, підвищення її професійного освітнього рівня, для оволодіння новими спеціальностями.

Важливою функцією системи вищої освіти є гуманітарне виховання молоді, одним із основних завдань якого є підготовка громадянина відповідно до вимог сучасної цивілізації. Суспільству потрібні освічені високодуховні особистості. Займатися духовним і ідеологічним вихованням сучасної молоді дуже непросто. Вона потрапила у ту точку розвитку суспільства, коли старі ідеологічні норми віджили, не витримавши перевірки часом, мораль віджилого суспільства стала чужою для нового часу. Молодь справедливо шукає нові орієнтири й ідеали, які близькі за духом вільному світу. Молодь потребує допомоги у пошуках нових шляхів, а система вищої освіти зобов'язана допомогти молодій людині знайти нові цілі в житті й вказати шлях їх досягнення.

Чи не основною проблемою української вищої освіти є розрив між знаннями, які студент набуває у вищій школі, та реальними потребами економіки у висококваліфікованих

спеціалістах. Сьогоднішня конвеєрна система видачі дипломів вищими навчальними закладами не дає можливості випускнику знайти роботу за спеціальністю, а спонукає його проходити додаткові курси, або набувати необхідні знання вже в процесі трудової діяльності. Причиною цього є слабка інтеграція вищої освіти в систему ринкових відносин в нашій державі.

Вважаємо, що для підвищення мотивації державних вищих навчальних закладів надавати своїм студентам саме такі знання, які користувалися б попитом на ринку праці, необхідно проводити моніторинг працевлаштування їх випускників, що навчалися за державним замовленням, за набутими спеціальностями та за результатами проведеного моніторингу скласти їх щорічний рейтинг. Переконані, що саме місце ВНЗ у цьому рейтингу повинно стати підставою для визначення державного замовлення на підготовку спеціалістів, присвоєння йому статусу національного, рівня акредитації, виділення частки державного фінансування. Вважаємо, що така реформа дозволила б тісніше пов'язати вищу освіту з потребами національної економіки, спонукаючи вищі навчальні заклади до працевлаштування випускників та наданні їм необхідних знань і навичок, стимулювала б конкуренцію між ВНЗ, змушуючи їх вдосконалювати якість своєї освіти [9].

Моніторинг працевлаштування має стати основною підставою щодо визначення престижності вищого навчального закладу та набуття ним місця в національному рейтингу. Практика підтверджує, що такими показниками можуть бути:

- кількість публікацій в закордонних наукових виданнях та доповідей на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях;
- кількість студентів – призерів міжнародних та всеукраїнських предметних олімпіадах;
- кількість викладачів із закордонних університетів, які працюють і ВНЗ за контрактом;
- кількість позитивних рецензій на дисертаційні дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата наук – доктора філософії;
- кількість випускників, які навчалися або продовжили навчання за кордоном;
- кількість іноземних студентів, що здобувають освітньо-кваліфікаційні та освітньо-наукові рівні за програмами обміну університетів [6].

Застосування означених критеріїв оцінювання якості вищої освіти має забезпечити поглиблення її зв'язку з міжнародними освітніми і науковими установами, заохочення до постійного обміну досвідом вітчизняних університетів з університетами країн-учасниць Бонського процесу.

Зазначимо, що головною діючою особою начально-виховного процесу у вищій школі є студент, який у своїй більшості не має мотивації до навчання. Для стимулювання цієї мотивації пропонуємо перелік таких заходів: за наукові, творчі та спортивні досягнення, громадянську активність, призові місця на всеукраїнських та міжнародних олімпіадах, за опубліковані статті в наукових журналах – нараховувати надбавки до стипендії у розмірі до 25%; стипендію за відмінні успіхи у навчанні встановити на 50% більший ніж розмір стандартної. Здійснювати щорічну ротацію студентів за наслідками літньої екзаменаційної та залікової сесії з метою переведення студентів, які мають кращі результати в навчанні з комерційної форми навчання на бюджетну, а які навчалися за державним замовленням, але мають гірші показники – на комерційну основу. Як різновид негативної санкції, вважаємо обґрунтованою вимогу відшкодування студентом державної вартості навчання у випадку відрахування його з навчального закладу за академічну неуспішність чи грубе порушення Статуту вищого навчального закладу.

Мета реалізації педагогіки професійної освіти – випускник з гармонійно розвинутим соціально-суспільними, духовно-інтелектуальними якостями і глибокою професійною підготовкою. Однак моральні вади, духовну недосконалість не може компенсувати професіоналізм найвищого рівня, бо професійна досконалість часом перекреслюється духовною примітивністю, а моральна повноцінність мультиплікує професійну майстерність. Іншими словами, людина з моральними вадами не може бути надійним членом суспільства. Це означає, що особистість фахівця повинна гармонійно поєднувати три начала – професіоналізм, духовність і моральність, високий рівень громадянськості – розуміння і реалізація людиною своєї важливої соціальної ролі.

Система вищої освіти України завжди була і залишається стійкою, це робить її стабільною, ґрунтовною, бо вона має високий рівень довіри з боку громадськості.

Висновки. Освіта і наука є найголовнішим національним капіталом, який повинен посісти пріоритетне місце в структурі політики держави та інтересів громадянського суспільства. Суспільно-економічні відносини в суспільстві безпосередньо впливають на організаційно-дидактичні умови освітнього процесу; закладені теоретичні основи реформування системи національної вищої школи з урахуванням тенденцій розвитку європейської освіти з опорою на ефективні здобутки багаторічного досвіду підготовки фахівців в Україні. Новими орієнтирами професійного навчання у вищому навчальному закладі є необхідність усвідомлення освіти як безперервного процесу, що триває протягом усього життя, готовність до самоосвіти та до набуття нових кваліфікацій відповідно до самопрогнозування можливостей професійної реалізації. Важливим потенціалом розвитку національної освіти є активне впровадження ступеневої системи підготовки висококваліфікованих фахівців, компетентних у передових досягненнях світової науки та здатних креативно мислити та самостійно застосовувати набуті знання, що посилює мобільність випускників навчальних закладів на ринку праці, інтеграцію та укрупнення спеціальностей, розширює можливості молоді знайти роботу за фахом, а моніторинг працевлаштування стане основною підставою щодо визначення престижності вищого навчального закладу у національному рейтингу.

Перспективним для осмислення процесу подальшого розвитку системи вищої освіти України є розгляд проблеми моніторингу основних елементів освітньої діяльності з метою визначення напрямів подальшого розвитку вищих навчальних закладів та своєчасного реагування на зміни у суспільстві.

Список використаних джерел

1. Козаков В. А. Вища освіта в Україні та у світі: проблема цілей та їх реалізації // Сучасні системи вищої освіти: порівняння для України: Монографія. – К. : «Академія», 1997. – 83 с.
2. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2005. – 448 с.
3. Луговий В. І. Педагогічна освіта в Україні: структура, функціонування, тенденції розвитку / За заг. ред. акад. О. Г. Мороза. – К. : МАУП, 1994. – 196 с.
4. Мадзігон В. М. Біла книга національної освіти України / В. М. Мадзігон; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя; НАПН України. – К. : Інформ. системи, 2010. – 342 с.
5. Міщенко В., Науменкова С. Особливості функціонування вищої школи України в ринкових умовах: вища школа України між минулим і майбутнім // Вища школа. – №1. – 2001. – С. 7.
6. Моніторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи / За заг. ред. О. І. Локшиної – К. : К.І.С., 2004. – 128 с.
7. Національна Доктрина розвитку освіти// Вища освіта в Україні. Нормативно-правове регулювання. За заг. ред. А.П.Зайця, В.С.Журавського. – К. : ФОРУМ, 2003. – 232 с.
8. Ничкало Н. Г. Неперервна професійна освіта: перспективи досліджень // Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Хмельницький : ТУП, 2001. – С. 3.
9. Петров В. Влияние процессов интеграции образования и науки на формирование компетенций выпускника вуза / В. Петров, Т. Кузнецова // Высшее образование России. – 2008. – № 10. – С. 7–14.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2013.

Пшеничная Л.

Сумской государственной педагогический университет имени А. С. Макаренко

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВА ЗНАНИЙ

В статье раскрывается суть системы образования через формирование социальной потребности граждан в образовательных услугах, мониторинг трудоустройства выпускников как определение престижности высшего учебного заведения в национальном рейтинге; ориентира профессионального обучения как непрерывного процесса, продолжающегося всю жизнь.

Ключевые слова: проблемы профессиональной подготовки специалистов, социальная сущность системы образования, европейское образовательное пространство, реализация образовательных реформ, интеграция и укрепление специальностей, мониторинг трудоустройства выпускников, реализация личностных способностей, талантов, социальных амбиций.

Pshenychna L.

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

FEATURES OF UKRAINIAN HIGHER EDUCATION SYSTEM DEVELOPMENT IN CONTEXT OF KNOWLEDGE SOCIETY FORMATION

The article deals with the essence of educational system through the formation of citizens' social needs in educational services, monitoring of graduates' employment as higher educational establishment prestige determination in national rating; professional training as continuous process which lasts during the lifespan.

Keywords: *professional training problems, social essence of educational system, European educational space, educational reforms realization, integration and strengthening of specialities, monitoring of graduates' employment, personal abilities realization, talents, social ambitions.*